

FRANZ VANIČEK I VOJNOKRAJIŠKA HISTORIOGRAFIJA

FRANZ VANIČEK
AND THE HISTORIOGRAPHY
OF THE MILITARY FRONTIER

ZBORNİK RADOVA ZNANSTVENOG SKUPA
S MEĐUNARODNIM SUDJELOVANJEM
ODRŽANOG U SLAVONSKOM BRODU
23. I 24. LISTOPADA 2014.

UREDILI

*Robert Skenderović
i Stanko Andrić*

Slavonski Brod, ožujak 2017.

*Portret Franza Vaničeka u zagrebačkom ilustriranom listu Dom i svijet
(br. 23, 1. XII. 1889., str. 366).*

SPECIALGESCHICHTE
DER
MILITÄRGRENZE,

AUS
ORIGINALQUELLEN UND QUELLENWERKEN GESCHÖPFT

VON
FR. VANÍČEK,
PRÄSIDIENRATH AM GYMNASIAL-DIRECTOR.

I. BAND.

WIEN.
AUS DER KAISERLICH-KÖNIGLICHEN HOF- UND STAATSDRUCKEREI.
1875.

Sadržaj

Predgovor	11
Program skupa	15

Karl Kaser

Historiography of the Military Border: old and new challenges (Historiografija Vojne krajine: stari i novi izazovi)	21
---	----

Marko Šarić

Višegraničje i modeli kulturne povijesti: izazovi i perspektive kulturnopovijesnog istraživanja vojnih krajina u ranom novom vijeku (Multiple borderlands and models of cultural history: challenges and perspectives of the cultural–historical research of military frontiers in the early modern period)	39
---	----

Zrinka Blažević

Istraživanje vojnokrajiške povijesti iz perspektive »studija granica«: mogućnosti i ograničenja (Research of Military Frontier history from the perspective of “Border Studies”: possibilities and limitations)	59
--	----

Nataša Štefanec

O istraživanju nasilja u vojnokrajiškom kontekstu (The research on violence in the context of the Military Frontier)	75
--	----

Nedim Zahirović

O značaju uporednog korištenja osmanskih i neosmanskih (kršćanskih) izvora u proučavanju područja Vojne krajine (On the importance of comparative use of Ottoman and non-Ottoman [Christian] sources in the research of the Military Frontier regions)	95
---	----

Elma Korić

Stepen izučenosti rubnog pojasa osmanskog serhata u Bosni naspram habsburških vojnih krajina Hrvatske i Slavonske na temelju osmanskih izvora do kraja 16. stoljeća u dosadašnjoj bosansko–hercegovačkoj historiografiji

(The state of research on the Ottoman *Serhat* in Bosnia based on 16th–century Ottoman sources in Bosnian and Herzegovinian historiography) 103

Damir Stanić

Ambivalentna lojalnost na Hrvatskoj krajini u 16. stoljeću

(Ambivalent loyalties at the Croatian Military Frontier in the 16th century)..... 121

János Suba — Gábor Csüllög — Lóránt Bali — László Tamás

Geografski podaci Marsiglijeva kartografskog prikaza granice između dvaju carstava

(Geographic information in Marsigli's cartographic survey of the boundary between two Empires) 143

Ferenc Végh

Doprinos mađarske historiografije istraživanju »Vojne krajine« u ranom novom vijeku (16.–17. stoljeće)

(Der Beitrag der ungarischen Historiographie zur Erforschung der "Militärgrenze" der frühen Neuzeit /16. und 17. Jahrhundert/)..... 161

Vladan Gavrilović

Srpska istoriografija o Potiskoj vojnoj granici

(Serbian historiography about the Tisa Military Frontier). 173

Dejan Mikavica — Goran Vasin

Vojna granica u srpskoj istoriografiji i političkim časopisima u drugoj polovini XIX veka

(Serbian historiography and journals about the Military Frontier in the second half of the 19th century) 193

Adrian Ardeţ

A border administration system called *Craina* inherited by the 13th Romanian–Banat Border Regiment

(Pogranični administrativni sustav zvan *Craina* koji je naslijedila 13. Rumunjsko-banatska vojnokrajška pukovnija) 211

*Bogdana Branca***The oral and the ethnographic historiography of the
13th Romanian–Banat Border Regiment**(Usmena i etnografska povijest Rumunjsko–banatske vojnokrajiške
pukovnije br. 13)217*Alexander Buczynski***Trendovi u historiografiji o Vojnoj krajini u Hrvatskoj poslije 1959.
godine**(Trends in Military Frontier historiography in the Republic of Croatia
after 1959)223*Robert Skenderović***Autarkičnost vojnokrajiškog sustava u opusu Franza Vaničeka**

(Autarky of the Military Frontier system in the work of Franz Vaniček) .241

*Kristina Milković***Pravni akti i pravna povijest u djelu Franza Vaničeka
i u vojnokrajiškoj historiografiji**(Legal documents and legal history in Franz Vaniček's work and in
Military Frontier historiography).....257*Stevan Mačković***O Subotici u Vojnoj granici i Franzu Vaničeku u djelima Ištvana Ivanjija**(István Iványi's works about Subotica in the Military Frontier and
Franz Vaniček)295*Željko Holjevac***Franz Vaniček i zapadna Hrvatska**

(Franz Vaniček and western Croatia).....301

*Sanja Lazanin***Franz Vaniček, Vinkovačka gimnazija i njemački kulturni utjecaj
u istočnoj Hrvatskoj**(Franz Vaniček, Gymnasium in Vinkovci, and German cultural influence in
Eastern Croatia)311*Branko Ostajmer***Franz Vaniček i njegov *Essek***(Franz Vaniček and his *Essek*)333

Vlasta Švoger

Publicistička aktivnost Franza Vaničeka u zagrebačkim listovima

(Publicist activity of Franz Vaniček in Zagreb-based newspapers)355

Marijan Šabić

Prilog bibliografiji Franje Vaničeka: suradnja u časopisima

Ost und West i Moravia

(A contribution to the bibliography of Franz Vaniček: collaboration with
journals *Ost und West* and *Moravia*)373

Slike sa skupa387

Publicistička aktivnost Franza Vaničeka u zagrebačkim listovima

U radu se donosi analiza publicističke aktivnosti Franza Vaničeka u zagrebačkim političkim listovima Agramer Zeitungu, Narodnim novinama i Pozoru/Obzoru od četrdesetih do potkraj sedamdesetih godina 19. stoljeća. Vaniček je pisao o različitim temama vezanima za Vojnu krajinu, povijest hrvatskog školstva, o gospodarskim perspektivama razvoja Hrvatske i s tim povezanim pitanjem izgradnje željezničke infrastrukture, o gospodarskom stanju i potencijalu luke Senj i o drugim temama.

Ključne riječi: Franz Vaniček, publicistička aktivnost, zagrebački listovi, 19. stoljeće, povijest školstva u Hrvatskoj, Vojna krajina, gospodarstvo, željeznica Karlovac — Senj

1. Uvod

Franz Vaniček (rođen 6. srpnja 1809. u Waltersdorfu u Češkoj, umro 8. travnja 1894. u Osijeku) razvio je vrlo plodnu publicističku aktivnost od sredine tridesetih do početka devedesetih godina 19. stoljeća.* Tijekom šezdesetogodišnjeg publicističkog rada surađivao je u brojnim austrijskim, češkim¹ i hrvatskim listovima,² u kojima je objavio iznimno velik broj članaka, pa bi njihova analiza mogla biti predmetom posebne monografije. U ovom radu analizirat ću njegovu publicističku aktivnost u zagrebačkim listovima od 1848. godine do potkraj sedamdesetih godina 19. stoljeća (nakon toga uglavnom je pisao za osječke listove). Članci ovog uglednog gimnazijskog profesora iz Vinkovaca i Senja (kratko i iz Rakovca)³ objavljeni su u uglednim zagrebačkim listovima *Agramer Zeitungu*, *Narodnim novinama* i *Pozoru/*

* Rad je nastao kao rezultat istraživanja u sklopu projekta HRZZ 4919.

1 Prema vlastitim navodima, objavljivao je članke u listovima *Moravia*, *Ost und West* (Prag), *Morgenblatt*, *Adler*, *Pester Tagblatt*, *Sonntagsblätter*, *Pilger* (Karlovac), *Die Presse* i *Constitutionelles Blatt aus Böhmen*. Usp. Franz Vaniček, *Ein arbeitsames Leben* (Essek, 1889), 11–13, 17, 19.

2 Prema Katalogu Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, Vaniček je objavljivao članke u hrvatskim listovima: *Agramer Zeitung*, *Narodne novine*, *Pozor/Obzor*, *Napredak*, *Die Frau* i *Essecker Lokallblatt und Landbote*. Katalog LZMK, kutije A 785 i A 799.

3 U gimnaziji u Vinkovcima radio je od 1841. do 1861., kada je premješten u senjsku gimnaziju, gdje je radio do rujna 1863. Potom je nekoliko mjeseci bio ravnatelj više realke u Rakovcu kraj Karlovca,

Obzoru, koji su tada bili hrvatske novine s najvećom nakladom, a tiskani su na njemačkom ili hrvatskom jeziku. Objavio je i nekrolog istaknutom hrvatskom učitelju Antunu Truhelki u pedagoškom časopisu *Napredak*.⁴ Analiza Vaničekova publicističkog korpusa u zagrebačkim listovima pokazala je da je daleko najviše članaka objavio u *Agramer Zeitungu*. Početkom šezdesetih godina dobio je ponudu da uređuje *Agramer Zeitung*, ali ju je odbio, a jednako je postupio i početkom sedamdesetih godina 19. stoljeća s ponudom da uređuje osječki list *Die Drau*.⁵ Sukladno tada uobičajenoj praksi, članke je rijetko objavljivao potpisane imenom i prezimenom ili samo prezimenom; najčešće su bili označeni šiframa V., V-k./V-K. ili simbolom kruga s točkom u sredini (), uz geografsku odrednicu »Vinkovci«, »Senj«, »Rakovac«, »Iz Vojne krajine« i sl. Upravo na osnovi geografske odrednice, zatim tema koje je u svojim člancima obrađivao, načina argumentiranja i stila pisanja te autorova pozivanja na svoje prethodne članke, kao i informacija o vlastitoj publicističkoj djelatnosti koje je donio u svojoj autobiografiji, može se utvrditi njegovo autorstvo.

U publicističkom opusu Franza Vaničeka zrcale se njegovi profesionalni interesi — tijekom učiteljske karijere u gimnazijama u Vojnoj krajini najčešće je predavao povijest i zemljopis te znanost o kulturi i civilizaciji Habsburške Monarhije (*Landeskunde*). Središnje teme njegove publicističke aktivnosti bile su: povijest, društvo i gospodarstvo Vojne krajine, perspektive gospodarskog razvoja Habsburške Monarhije s posebnim naglaskom na Vojnu krajinu i perspektive razvoja prometne infrastrukture, etnografski prikaz pojedinih dijelova Habsburške Monarhije i analiza demografske strukture, zagovaranje jedinstva Monarhije tijekom revolucionarnih godina 1848.–1849.⁶ i teme vezane za povijest školstva u Hrvatskoj. Zbog ograniče-

a od početka travnja 1864. do umirovljenja 1. travnja 1869. godine ponovno je radio kao profesor u vinkovačkoj gimnaziji. Vaniček, *Ein arbeitsames Leben*, 16–30, 38–52.

4 F. Vaniček, »Antun V. Truhelka«, *Napredak*, god. 19, br. 32 (10. 11. 1877), 497–500.

5 Očito su u Beču bili zadovoljni njegovim publicističkim radom, jer je poticaj za ponudu da postane urednik *Agramer Zeitung* stigao od ministra predsjednika Antona Schmerlinga iz Beča. Ponudu da uređuje *Agramer Zeitung* odbio je zbog neslaganja s politikom A. Schmerlinga i očekivanja da će njegov režim još kratko trajati, što se pokazalo točnim. Ponudu da bude urednik lista *Die Drau* odbio je jer je u publicističkom radu želio zadržati autorsku autonomiju i nije htio pisati po nalogu vlasnika Jakoba Franka. Vaniček, *Ein arbeitsames Leben*, 37, 57.

6 U svojoj autobiografiji navodi da je tih godina u tisku, a osobito u listu *Agramer Zeitung*, zagovarao očuvanje Habsburške Monarhije i da je svoje radove potpisivao šiframa »aus Syrmien«, »von der Fruška gora«, »an der Vuka«, »von Drave und Save« i »aus der Militärgrenze«. Vaniček, *Ein arbeitsames Leben*, 22. Međutim, budući da je u navedenome listu objavljeno mnogo članaka označenih navedenim šiframa, nekad i po nekoliko u istome broju, a po temi koja se obrađuje i po stilu pisanja vidljivo je da ih nije napisao isti autor, bez podataka o datumima objavljivanja tekstova nije moguće utvrditi autorstvo.

nja opsega radova u ovome zborniku, detaljnije ću prikazati samo neke od navedenih tema.

2. Vojna krajina u Vaničkovim člancima

Vojnu krajinu mogli bismo označiti kao zajednički nazivnik Vaničkovih publicističkih aktivnosti, jer su iznimno rijetki tekstovi u kojima nema barem usputnih poveznica s prošlošću, sadašnjošću ili budućnošću Vojne krajine, u kojoj je proveo najveći dio života. U opširnim člancima, više stručnog nego stručno–popularnog diskursa, nerijetko povezanima u nizove sa zajedničkim naslovom, na temelju arhivskih izvora vrlo detaljno opisao je sudjelovanje krajišnika u borbama protiv revolucionarne Francuske krajem 18. stoljeća⁷ i prikazao je povijest pojedinih urbanih središta Vojne krajine (Zemuna, Srijemske Mitrovice, Vinkovaca, Petrovaradina, Vukovara, Siska i drugih)⁸ od njihova nastanka do njemu suvremenog doba, donoseći zanimljive crtice iz njihove povijesti i prikaz arheoloških ostataka. Dok je povijest većine navedenih mjesta prikazao u jednom ili dvama člancima, razmjerno njihovu političkom, strateškom, gospodarskom i kulturnom značenju u prošlosti, ali i sadašnjosti, povijest Senja vrlo je detaljno prikazao u čak osam opširnih članaka,⁹ a osobito detaljno opisao je borbe uskoka i Mlečana. Zanimljiva je njegova ocjena da su uskoci mogli postati zametkom austrijske ratne mornarice.¹⁰

7 »Crtice iz krajiškoga junačtva u frencezkih ratovih. Po izvorih priobćuje F. Vaniček«, *Obzor* (Zagreb), god. 3, br. 156 (9. 7. 1873), br. 157 (10. 7. 1873), br. 158 (11. 7. 1873), br. 160 (14. 7. 1873), br. 161 (15. 7. 1873), br. 162 (16. 7. 1873), br. 181 (7. 8. 1873), br. 182 (8. 8. 1873), br. 183 (9. 8. 1873), br. 184 (11. 8. 1873), br. 186 (13. 8. 1873), br. 188 (16. 8. 1873), br. 190 (19. 8. 1873), br. 191 (21. 8. 1873) i br. 192 (22. 8. 1873) [bez numeracije stranica].

8 »Topisch–historische Skizzen aus der Militär–grenze, aus bewährten Quellen mitgetheilt von Prof. Vaniček. I. Sirmium–Mitrovic«, *Agrarier Zeitung* (AZ, Zagreb), god. 37, br. 43 (21. 2. 1862), 143 i br. 46 (25. 2. 1862), 153; »II. Cibale – Vinkovci«, br. 64 (18. 3. 1862), 219 i br. 67 (21. 3. 1862), 229; »IV. Bilaj«, br. 127 (3. 7. 1862), 447; »V. Novi«, br. 130 (6. 7. 1862), 457; »VI. Thermae Herculanae – Herkulsbäder (bei Mehadia)«, br. 133 (11. 7. 1862), 469 i br. 135 (13. 7. 1862), 477; »VII. Mehadia«, br. 135 (13. 7. 1862), 477; »VIII. Acinineum – Peterwardein«, br. 212 (16. 9. 1862), 753 i br. 215 (19. 9. 1862), 763; »IX. Karlovic«, br. 218 (23. 9. 1862), 775; »X. Taurunum – Semlin« i »XI. Rittium – Slankamen«, br. 227 (3. 10. 1862), 805; »XII. Marot – Marović« i »XIII. Klenak«, br. 230 (7. 10. 1862), 817; »XV. Die Feste Petrinja«, god. 38, br. 33 (11. 2. 1863) [cijelo godište nije imalo numeraciju]; »XVI. Das Schloß Gvozdansko«, br. 34 (12. 2. 1863). Nije tiskan tekst označen brojem III.

9 Vaniček, »Topisch–historische Skizzen. XIV. Segnia – Zengg«, *AZ*, god. 37, br. 296 (27. 12. 1862), 1063; br. 297 (29. 12. 1862), 1068; br. 298 (30. 12. 1862), 1071; br. 299 (31. 12. 1862), 1075; god. 38, br. 1 (2. 1. 1863); br. 2 (3. 1. 1863); br. 3 (5. 1. 1863); br. 8 (12. 1. 1863).

10 »Und doch bildeten diese Handvoll Menschen den herrlichen Keim zu einer Kriegsmarine, welche zweckmäßig gepflegt und herangezogen für Oesterreichs Entwicklung zur See von großer Tra-

Na temelju popisa stanovništva iz 1857. godine Vaniček je detaljno analizirao demografsku strukturu krajiskog stanovništva — rodnu, dobnu i vjersku strukturu. Utvrdio je da u Vojnoj krajini živi oko 2,8 % više muškaraca nego žena, ali je taj odnos različit u pojedinim pukovnijama (najveći nerazmjernost u korist muškaraca je u Ličkoj pukovnijama, dok u Brodskoj pukovnijama ima više žena).¹¹ Po tome se Vojna krajina razlikovala od civilne Hrvatske i Slavonije (gdje je na 1000 muškaraca dolazilo 1015 žena) i prosjeka za cijelu Monarhiju, koji je iznosio 1004 žene na 1000 muškaraca.¹² Usporedio je spolnu strukturu u godinama 1850., 1851. i 1857. i konstatirao da je 1850. i 1851. (premda u manjem postotku) u Vojnoj krajini živjelo više žena te da je od tada rastao broj muške novorođenčadi, što Vaniček tumači kao demografsko kretanje uobičajeno nakon velikih ljudskih gubitaka muškog stanovništva tijekom revolucionarnih godina 1848. i 1849.¹³ Naveo je da je stopa nataliteta iznosila 5,2 %, a mortaliteta 2,9 %¹⁴ (od čega su više od polovice umrlih činila djeca do 6. godine starosti),¹⁵ da je najstariji stanovnik Vojne krajine bio muškarac koji je umro u dobi od 110 godina (još trojica su umrla u dobi od 100 godina), da je najmlađi ženik imao 15, a najstariji 80 godina, najmlađe nevjeste imale su 16,¹⁶ a najstarija 70 godina i da je 41 % brakova završilo smrću jednog od supružnika u prvoj godini braka.¹⁷ Analizirao je i vjersku i profesionalnu strukturu stanovništva te strukturu stanovništva prema bračnom stanju. Kao zanimljivost navodim da je bilo dvostruko više udovica nego udovaca, što zacijelo treba ponajviše pripisati velikoj smrtno-

gweite werden konnte.« Vaniček, »Topisch-historische Skizzen. XIV. Segnia — Zengg«, AZ, god. 38, br. 8 (12. 1. 1873).

11 »Statistički prilog o hërv.-slavon. vojničkoj granici. Iz službenih vrielah sastavljen od prof. Vaničeka u Senju.«, *Narodne novine* (NN, Zagreb), god. 27, br. 219 (24. 9. 1861), 653.

12 Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850–1860.* (Zagreb, 1985), 32–33.

13 Vaniček, »Statistički prilog o hërv.-slavon. vojničkoj granici«, NN, god. 27, br. 229 (5. 10. 1861), 681.

14 Božena Vranješ-Šoljan navodi da je u razdoblju 1851.–1859. prirodni prirast u Vojnoj krajini iznosio 5,19 ‰. Božena Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo Banske Hrvatske. Demografska slika Banske Hrvatske u kontekstu društveno-povijesnih promjena od 1850. do 1910.* (Zagreb, 2009), 89. U drugome radu ista autorica donosi podatke da je u navedenom razdoblju u Vojnoj krajini stopa nataliteta iznosila 45,06 ‰, a mortaliteta 39,87 ‰. Usp. Božena Vranješ-Šoljan, »Prvi opći popis stanovništva u Habsburškoj Monarhiji iz 1857.: Konceptija, metodologija i klasifikacija popisnih obilježja«, *Časopis za suvremenu povijest* 40/2 (2008), 517–544, ovdje se referiram na str. 535.

15 U civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji djeca umrla od rođenja do 4. godine činila su oko 47 % umrlih. Izračunato prema podacima u: Gross, *Počeci*, 40.

16 Razlog da nije bilo supružnika koji su sklopili brak u mlađoj dobi zacijelo treba tražiti u činjenici da je vlada nakon popisa stanovništva iz 1851. zabranila stupanje u brak dječacima mlađima od 15 godina te djevojčicama mlađima od 14 godina. Gross, *Počeci*, 39.

17 Vaniček, »Statistički prilog o hërv.-slavon. vojničkoj granici«, NN, god. 27, br. 240 (18. 10. 1861), 715; br. 241 (19. 10. 1861), 717.

sti žena kod poroda.¹⁸ U civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji taj je broj bio još veći, tako je živjelo oko 59 % udovica.¹⁹

Statističke izvore službene provenijencije Vaniček je koristio i pri pisanju udžbenika za predmet povijest i kultura Habsburške Monarhije (*Landeskunde*) za više gimnazije, iz kojeg je poglavlje o demografskoj slici Habsburške Monarhije objavljeno u nizu od nekoliko članaka u listu *Agramer Zeitung*. Demografsku sliku zajedničke države analizirao je na temelju sljedećih kriterija: broj stanovnika u pojedinim krunovinama, nacionalna i vjerska pripadnost. Utvrdio je da ni u jednoj europskoj državi razmjerno njezinoj površini ne živi toliko različitih nacionalnosti kao u Habsburškoj Monarhiji.²⁰ Na temelju statističkih podataka, ne navodeći kojih, analizirao je demografske gubitke u Srpsko–banatskoj vojnoj krajini tijekom revolucionarnih godina 1848. i 1849. Zaključke temelji na usporedbi podataka o broju stanovnika iz 1847. s onima iz 1850. godine i zaključuje da je 1850. u Srpsko–banatskoj vojnoj krajini živjelo 10,06 % stanovnika manje nego tri godine ranije. U bilješci je napomenuo da je sličan prilog o Hrvatsko–slavonskoj vojnoj krajini izgubio prilikom preseljenja u Senj.²¹

Zanimljiv je Vaničkov članak u kojemu opisuje fizička i socijalna obilježja Ličana, koja tumači kao odraz klimatskih i terenskih uvjeta u kojima žive. Visoke, vitke i snažne Ličane suprotstavlja »omekšalim oblicima brodskog krajišnika«. ²² Zbog škrtog tla i izoliranosti Ličani imaju neke čudne norme socijalnog ponašanja, primjerice »komunističko shvaćanje vlasničkog prava«, ²³ odnosno nemaju jasan pojam o privatnom vlasništvu, a osobito su slabi na željezo i neće propustiti prigodu da ga se domognu, bez obzira na to kome pripada. Navodi njihove brojne pozitivne karakterne osobine: duboku religioznost, žarko domoljublje, pravo spartansko poštivanje starijih, snažnu znatiželju i spremnost na učenje, spretnost u obavljanju različitih obrtničkih poslova, iznimnu brižnost prema svojoj obitelji i kući, veliku odatnost prema svojoj djeci, govorljivost i nesebičnost. Primjećuje, međutim, da

18 Vaniček, »Statistički prilog o hrv.–slavon. vojničkoj granici«, *NN*, god. 27, br. 227 (3. 10. 1861), 675; br. 229 (5. 10. 1861), 681; br. 241 (19. 10. 1861), 717.

19 Izračunato prema podacima u apsolutnim brojkama u: Gross, *Počeci*, 39.

20 »Die Bevölkerungsverhältnisse der österreichischen Monarchie. Bruchstück aus der österr. Vaterlandskunde für Obergymnasien von Fr. Vaniček, Prof. am Grenzuntergymnas. zu Vinkovce«, *AZ*, god. 26, br. 174 (30. 7. 1851), 487; br. 175 (31. 7. 1851), 491; br. 176 (1. 8. 1851), 493; br. 177 (2. 8. 1851), 495; br. 178 (4. 8. 1851), 499; br. 179 (5. 8. 1851), 501.

21 »Statistički spomen na gubitak ljudstva u sèrbsko–banatskoj vojničkoj Krajini godinah 1848.–1849. Od Fr. Vanička, profesora u Senju.«, *NN*, god. 27, br. 256 (7. 11. 1861), 757.

22 »weich gewordenen Formen des Brooder Grenzers«

23 »kommunistische Auffassung des Besitzrechtes«

su Ličani takvi dok žive u svom prirodnom okruženju, ali kad odu u tuđinu u potrazi za poslom, tada izgube navedene pozitivne osobine i postanu mrzovoljni, tvrdoglavi i lijeni. Navodi još jednu negativnu karakteristiku njihova socijalnog ponašanja — krvnu osvetu — ali konstatira da ona, na sreću, u drugoj polovici 19. stoljeća više nije bila toliko česta.²⁴ U ovom tekstu, više književnog nego stručnog diskursa, kakav je karakterističan za većinu njegovih novinskih članaka u zagrebačkim novinama, Vaniček se pokazao kao pronicljiv promatrač i duhovit tumač ljudskog ponašanja, koje interpretira na moderan način, dovodeći ga u vezu s prirodnim uvjetima okoliša u kojem čovjek živi.

Statistički izvori službene provenijencije poslužili su mu kao izvor za detaljnu analizu i prikaz gospodarstva Vojne krajine — od poljoprivrede, voćarstva, vinogradarstva, preko različitih grana stočarstva, do obrta, eksploatacija šuma i trgovine. Pritom se nije ograničio samo na ocrtavanje stanja, nego je prikazao i perspektive razvoja, koje je neraskidivo povezao s izgradnjom moderne prometne infrastrukture, ponajprije željeznice.²⁵ Na temelju službenih izvora donio je i podatke o trgovačkom prometu svih krajiških luka za 1860. godinu i pritom je utvrdio da je vrijednost izvezene robe bila više no dvostruko veća od vrijednosti uvezene robe te značajan rast u odnosu na prethodnu godinu.²⁶ Prikazao je i pomorski promet krajiških luka u 1862. godini i kao neutemeljene odbacio tvrdnje da je taj promet u stalnom opadanju. Osim brojčanih podataka o prometu u lukama Senj, Sveti Juraj, Lukovo, Karlobag, Jablanac i Novi Vinodolski, donio je i podatke o izvozu i uvozu pojedinih artikala. Utvrdio je da su među uvezenim proizvodima najveću vrijednost imali kava, šećer, vina i duhan, dok su se najviše izvozile bačvarske dužice, drvo za brodogradnju, drvo za ogrjev, žitarice, brašno i suho voće. Konstatirao je da su i izvoz i uvoz porasli u odnosu na prethodnu godinu.²⁷ Izvijestio je javnost o novim industrijskim pogonima u Vojnoj krajini i izrazio nadu da će i domaći, a ne samo strani investitori financirati industrijske pothvate u Vojnoj krajini i tako pridonijeti gospodarskom razvoju. Da bi se to postiglo potrebno

24 »Der Likaner. Silhouette von prof. Vaniček.«, *AZ*, god. 37, br. 37 (14. 2. 1862), 123.

25 V., »Površina i razdioba obradjena zemljišta u hrv.–slav. vojnoj krajini«, *Obzor*, god. 3, br. 64 (18. 3. 1873) [bez numeracije]; V., »Narodno–gospodarstveni odnošaji u Krajini«, *Obzor*, god. 3, br. 74 (31. 3. 1873), br. 80 (7. 4. 1873), br. 82 (9. 4. 1873), br. 83 (10. 4. 1873), br. 91 (21. 4. 1873), br. 92 (22. 4. 1873), br. 100 (1. 5. 1873), br. 103 (5. 5. 1873), br. 107 (9. 5. 1873), br. 117 (21. 5. 1873), br. 145 (26. 6. 1873) i br. 147 (28. 6. 1873).

26 Fr. Vaniček, »Statistički odlomci o hrv.–slavon. vojničkoj krajini«, *NN*, god. 27, br. 242 (21. 10. 1861), 719.

27 V., »Zengg, 12. März«, *AZ*, god. 38, br. 64 (19. 3. 1863).

je podizati obrazovni stupanj stanovništva, graditi škole, a predložio je i još jedan način širenja potrebnih znanja na pristupačan način — održavanjem popularnih predavanja o racionalnoj obradi zemlje i industrijskoj proizvodnji, primjerice na gospodarskoj izložbi koja se uskoro trebala održati.²⁸ Mislio je na prvu hrvatsku gospodarsku izložbu, koja je 1864. održana u Zagrebu pod nazivom Prva hrvatsko-slavonsko-dalmatinska gospodarska izložba.²⁹

Pisao je i o različitim gospodarskim pitanjima, izgradnji prometne infrastrukture, podunavsko-jadranskoj željeznici, kanalu Vukovar — Jaruge i regulaciji rijeka,³⁰ zalagao se za uvođenje racionalne poljoprivrede i šumarstva,³¹ analizirao je preduvjete za gospodarski razvoj Osijeka,³² čimbenike koji utječu na narodno gospodarstvo,³³ rad Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva,³⁴ a u nekoliko opširnih članaka razmatrao je ulogu radništva u proizvodnom procesu i istaknuo važnost njihova obrazovanja kao jednog od preduvjeta za gospodarski napredak.³⁵

3. Željeznica Karlovac — Senj

Željeznice su u 19. stoljeću imale važnu ulogu u gospodarskom i društvenom razvoju krajeva kojima su prolazile. Toga su bili svjesni i Vaniček i njegovi suvremenici, pa se o ulozi željeznice u gospodarskoj modernizaciji

28 V., »Zengg, 21. Juli«, *AZ*, god. 38, br. 169 (27. 7. 1863).

29 O spomenutoj izložbi usp. Miroslava Despot, »Slavonija na gospodarskoj izložbi u Zagrebu godine 1864.«, u: *Prvo radničko društvo u jugoslavenskim zemljama — Osijek 1867.*, ur. Z. Krnić (Slavonski Brod, 1969), 25–43; katalog izložbe autora Petra Matkovića, *Prva izložba Dalmatinsko-hrvatsko-slavonska 1864. Održana u Zagrebu glavnom gradu trojedne kraljevine* (Zagreb, 1864). Na temelju spomenutoga kataloga Agneza Szabo pisala je o strukturi izložaka i o regionalnoj pripadnosti članova osrednjeg (tj. središnjeg) odbora i pododbora. Usp. Agneza Szabo, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860–1873.*, sv. I. (Zagreb, 1987), 201–211.

30 V–k in Vinkovce [Franz Vaniček], »Der Vukovar–Jaruge–Canal«, *AZ*, god. 44, br. 43 (23. 2. 1869).

31 V–k in Vinkovce, »(Die Waldabstockung im Brooder Regimente und dessen Waldbodenverhältniß zum Ackerlande.)«, *AZ*, god. 44, br. 55 (9. 3. 1869).

32 V–k., »Handelsverhältnisse und Physiognomie von Essek«, *AZ*, god. 48, br. 253 (4. 11. 1873) i br. 254 (5. 11. 1873).

33 V–k., »Die Volkswirtschaft im heutigen Staatswesen«, *AZ*, god. 49, br. 1 (2. 1. 1874).

34 V–k., »Volkswirtschaftliche Beförderungsmittel. I. Organisation eines Landwirtschaftlichen Landeswesens«, *AZ*, god. 48, br. 268 (21. 11. 1873).

35 V–k., »Die menschliche Arbeitskraft als volkswirtschaftlicher Faktor. I. Die Arbeitskraft als sich betrachtet«, *AZ*, god. 48, br. 282 (9. 12. 1873); V–k., »Die menschliche Arbeitskraft. II. Erhöhung der Arbeitskraft durch Bildung«, *AZ*, god. 48, br. 284 (11. 12. 1873), br. 285 (12. 12. 1873) i br. 286 (13. 12. 1873); V–k., »Die menschliche Arbeitskraft. III. Association der Arbeitskräfte«, *AZ*, god. 48, br. 287 (15. 12. 1873), br. 288 (16. 12. 1873), br. 295 (24. 12. 1873) i br. 297 (29. 12. 1873).

dosta pisalo u hrvatskom tisku.³⁶ Jednim od najvažnijih preduvjeta za gospodarski razvoj Hrvatske smatrala se izgradnja željeznice koja bi preko hrvatskog teritorija spajala Podunavlje i neku od luka na sjevernom Jadranu.

Glavno vojno zapovjedništvo za Vojnu krajinu potaknulo je na prijelazu iz 1856. u 1857. godinu pitanje izgradnje željeznice od Siska do Senja preko krajiškog teritorija, jer je smatralo da će željeznica Sisak — Zidani Most, kao odvojak željeznice Beč — Trst koja se gradila, vrlo negativno utjecati na krajišku trgovinu. Pritom su vrlo važni bili i strateški interesi. Inicijativa je propala zbog nemogućnosti domaćih poduzetničkih snaga da prikupe potrebna financijska sredstva, a zbog financijske krize ni država nije bila spremna financirati pothvat. Već su tada do izražaja došle suprotnosti između Senja i Rijeke kao potencijalne krajnje točke buduće željezničke pruge, pri čemu je Trgovačko-obrtnička komora u Zagrebu, za razliku od riječke komore, nastojala zadržati neutralno stajalište.³⁷ Pitanje izgradnje željeznice koja će spajati Podunavlje i Jadran ponovno se aktualiziralo početkom šezdesetih godina 19. stoljeća. Veliko vijeće grada Senja podnijelo je 7. kolovoza 1861. predstavku Hrvatskom saboru u kojoj je tražilo da se željezničkoj pruži Karlovac — Senj da prednost u odnosu na prugu Karlovac — Rijeka.³⁸ Očito je ta predstavka reakcija na izbor posebnog odbora u Hrvatskom saboru koji je trebao istražiti mogućnosti izgradnje željeznice Karlovac — Rijeka, a koji je izabran na zahtjev velikog župana riječkog Bartola Smaića.³⁹ Zbog prijevremenog završetka rada Sabora predstavka grada Senja o željeznici nije došla na dnevni red.

O pitanju izgradnje željezničke mreže u Hrvatskoj od 20. do 22. kolovoza 1862. godine raspravljala je u tu svrhu posebno sazvana Banska konferencija pod predsjedanjem bana Josipa Šokčevića. Nastojala je koncipirati željezničku mrežu u Hrvatskoj koja bi ponajprije bila usmjerena zadovoljenju gospodarskih interesa hrvatskih zemalja. Većina sudionika konferencije

36 Opširnije o tome piše Željko Holjevac, *Hrvatsko-mađarski odnosi 1860.–1873.*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu (Filozofski fakultet, 2006), 656–672. Usp. također Josip Gorinčić-Brdovački, *Razvitak željeznica u Hrvatskoj do 1918.* (Zagreb, 1952).

37 Bernard Stulli, *Prijedlozi i projekti željezničkih pruga u Hrvatskoj 1825–1863.*, I. (Zagreb, 1975), 665–667, 670, 674–677. O planovima za izgradnju željeznice do Senja usp. Mira Kolar-Dimitrijević, »Senjska željeznica«, *Senjski zbornik* 26 (1999), 247–284, o spomenutim planovima do 1864. godine 247–257. O izgradnji i značenju željeznice Karlovac — Rijeka usp. Nikola Crnković, »125 godina Riječke željeznice«, *Dometi VIII/7–12* (Rijeka, 1998), 53–64; Stjepan Szavits-Nossan, *Karlovačko-riječka željeznica 1873.–1923. Prilog historijatu naših željeznica* (Zagreb, 1925).

38 *Saborski spisi Sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.*, sv. III., ur. Dragojlo Kušlan i Mirko Šuhaj (Zagreb, 1862) 83–86.

39 *Dnevnik Sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1861.* (Zagreb, 1862), 499. Smaićevo zahtjev podržala su petnaestorica saborskih zastupnika, a za predsjednika spomenutog odbora izabran je đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer.

podržala je već od ranije prisutnu ideju o izgradnji željeznice koja bi preko hrvatskog teritorija spajala Podunavlje i Jadran, a krajnje bi joj točke bile Zemun i Rijeka. Ta je željeznica trebala biti najvažnija prometna magistrala i veliki zamašnjak razvoja gospodarskih potencijala Hrvatske.⁴⁰ Međutim, u željezničkom pitanju hrvatski gospodarski interesi često nisu bili kompatibilni s gospodarskim i političkim (strateškim) interesima Beča i Pešte, čiji su se sukobljeni interesi prelamali na hrvatskom teritoriju. Zbog toga, a i zbog nemogućnosti domaće gospodarske i političke elite da prikupi potrebna golemo financijska sredstva za izgradnju željezničke mreže, željeznice u Hrvatskoj gradile su se u interesu austrijskih i mađarskih gospodarskih i političkih elita. Nakon Hrvatsko–ugarske nagodbe izgradnja željeznica u Hrvatskoj ovisila je isključivo o mađarskim interesima.⁴¹

Vaniček, koji je od 1861. do 1863. bio profesor u gimnaziji u Senju, vrlo se aktivno na stranicama zagrebačkih novina, ponajprije *Agramer Zeitung*a, uključio u rasprave o tzv. željezničkom pitanju u Hrvatskoj. Bio je prvi tajnik senjskog Željezničkog odbora, tijela sastavljenog od uglednih građana Senja, osnovanog 9. prosinca 1861.,⁴² a zadatak mu je bio javno zagovarati interese Senja i Vojne krajine u raspravama o trasi buduće hrvatsko–slavonske željeznice koja bi najkraćim putem spajala Podunavlje i Jadran. U Vojnoj krajini i Senju prevladalo je mišljenje, koje je s mnogo ustrajnosti, elokvencije i energije zastupao i Vaniček, da je spomenuta željeznička pruga, koja bi išla najkraćim putem do mora preko krajiškog teritorija i kod Karlovca bi se spajala s tzv. Južnom željeznicom od Siska do Zidanog Mosta,⁴³ preduvjet gospodarskog opstanka i daljnjeg razvoja Vojne krajine. Odbor i Vaniček ustrajno su se zalagali za to da krajnja točka te željeznice bude luka u Senju. Vaniček je u svojstvu tajnika objavio *Spomenicu senjskog Željezničkog odbora*, koju je Odbor predao banu Josipu Šokčeviću. U *Spomenici* se naglašava da je pitanje željeznice do Senja, koje je svojim elaboratima iz 1829. i 1840. godine pokrenuo bojnič Josip Kajetan Knežić,⁴⁴ a koji su ostali neostvareni, od životne važnosti za gospodarski razvoj Vojne krajine. Prikazuju se tradicija

40 Stulli, *Prijedlozi i projekti*, II. (Zagreb, 1975), 196–206.

41 Detaljnije o borbi za hrvatsku željezničku mrežu usp. Mirjana Gross i Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća* (Zagreb, 1992), 350–358.

42 Vaniček, *Ein arbeitsames Leben*, 30–31; Stulli, *Prijedlozi i projekti*, II. (Zagreb, 1975), 112.

43 O željeznici Zagreb — Zidani Most i općenito o željezničkom pitanju u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u prošlosti i perspektivama u sadašnjosti usp. *140 godina željeznice u Zagrebu (1862–2002)*. Zbornik znanstvenog skupa, ur. Mirela Slukan Altić (Zagreb, 2003).

44 O njemu vidjeti: Ivica Golec, »Josip Kajetan Knežić (1786.–1848.). Graditelj velebitskih cesta i tvorac prve osnove za izgradnju hrvatskih željeznica«, *Petrinjski zbornik* I/1 (1998), 114–120.

senjske trgovine i briga habsburških prosvijećenih vladara za Senj, donose se statistički podaci o trgovačkom prometu senjske luke od 1855.–1860. godine, analiziraju se uzroci opadanja senjske trgovine i upozorava na opasnost koju za Senj, ali i cijelu Vojnu krajinu, predstavlja željeznica Sisak — Zidani Most. Ona je protivna načelima nacionalne ekonomije, presijeca hrvatski teritorij i odsijeca priobalje od njegova prirodnog zaleđa te neće pridonijeti suzbijanju trgovine ruskim žitom u jadranskim lukama. Ističu se i kvalitete senjske luke, gospodarski potencijali šireg zaleđa te važnost pruge Karlovac — Senj za gospodarski napredak Vojne krajine.⁴⁵ Vaniček je zapravo suautor *Spomenice*. Prvi prijedlog teksta sastavio je Vincent Vraniczany, a Vaniček ga je preradio i u tom obliku ga je Odbor usvojio.⁴⁶ Senjski željeznički odbor i Vaniček u tisku su zagovarali trasu Zemun — Banovci — Ruma — Tovarnik — Šid — Vinkovci — Đakovo — Požega — Pakrac — Kutina — Sisak — Karlovac — dolina Korane — Mala Kapela — Sveta Petka — Žuta Lokva — Vratnik — Senj.⁴⁷ Senjski željeznički odbor na prijedlog bana poslao je izaslanstvo u Beč da vladi, a osobito ministarstvima rata i trgovine, iznese želje i prijedloge odbora. Izaslanstvo je ostvarilo uspjeh i vlada je na banov prijedlog odobrila 30.000 forinti za trasiranje pruge iz krajiških fondova. Odbor je uputio *Spomenicu* zapovjednicima krajiških pukovnija, a nadmjernik Kazda obavio je trasiranje pruge i izradio izračun troškova te zaključio da takva kratka pruga ne bi bila rentabilna. Željeznička pruga do mora bila bi, prema njegovu mišljenju, korisna i ne bi trebala pomoć države samo ako bi se sagradila najkraćim putem od Zemuna, preko Siska i Karlovca, do mora. O svojem radu Odbor je izvijestio Hrvatski sabor početkom 1866. godine.⁴⁸

Željeznica Karlovac — Senj tema je brojnih Vaničkovih članaka u kojima je energično i argumentirano branio svoja stajališta. Željezničko pitanje početkom šezdesetih godina 19. stoljeća bilo je prijeporno pitanje, bremenito značenjem, u kojem su se ispreplitali interesi različitih interesnih skupina i političkih elita, što je dolazilo do izražaja u polemikama u kojima su se u

45 »Denkschrift des Zengger Eisenbahn-Comités an das hohe Kriegsministerium«, AZ, god. 37, br. 129 (5. 7. 1862), 452–453; br. 130 (6. 7. 1862), 458; br. 132 (10. 7. 1862), 464; br. 135 (13. 7. 1862), 476; br. 138 (17. 7. 1862), 488; br. 140 (20. 7. 1862), 496. Na kraju teksta *Spomenice* u zadnjem od navedenih brojeva u AZ potpisan je Fr. Vaniček kao prvi tajnik. *Spomenica* je tiskana i u: *Saborski spisi sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1865.–1867.* (Zagreb, 1900), 58–63, te kao posebna brošura na hrvatskom i njemačkom jeziku pod Vaničkovim imenom: *Uspomenica senjskoga željezničkog odbora vrh hrv.-slav. željezničkog pitanja* (Zagreb, 1862) i *Promemoria des Zengger Eisenbahncomités zur kroat.-slav. Eisenbahn* (Agram, 1862).

46 Vaniček, *Ein arbeitsames Leben*, 31.

47 Vaniček, *Ein arbeitsames Leben*, 33.

48 Izvještaj Željezničkog odbora u Senju Hrvatskome saboru, datiran u Senju, 3. siječnja 1866., u: *Saborski spisi 1865.–1867.*, 52–54.

raspravu uvodili različiti čimbenici kojima se nastojalo dovesti u sumnju argumente protivničke strane. Vaniček je nekoliko puta naglasio da u tom pitanju nema nikakvih osobnih interesa i da problemu pristupa nepristrano. Za razliku od svojih suvremenika, stručnjaka i drugih osoba zainteresiranih za željezničku problematiku koji su željezničko pitanje promatrali u hrvatskim okvirima, Vaniček ga je stavljao u širi kontekst, odnosno povezivao ga je s gospodarskim i trgovačkim interesima Ugarske i cijele Monarhije, ali i šireg istočnoeuropskog i zapadnoeuropskog prostora. Iz njegovih je članaka razvidno da je ozbiljno proučavao podatke o gospodarskim potrebama zapadno — i istočnoeuropskih zemalja, troškovima prijevoza brodovima i željeznicom, mogućnostima dogradnje luke Senj i drugim s tim povezanim pitanjima.⁴⁹ U svojim je tekstovima isticao važnost hrvatsko-slavonske željeznice koja bi povezivala plodne ravničarske krajeve ugarskog i banatskog Podunavlja s Jadranom, ali bi mogla i trebala poslužiti i kao jeftino transportno sredstvo za izvoz ne samo poljoprivrednih proizvoda iz Ugarske, Slavonije, Banata i Srijema, nego i južne Rusije te Srbije i Bosne. Isticao je da poljoprivredni proizvodi iz podunavskih zemalja na svjetskome tržištu mogu konkurirati istovrsnim proizvodima iz Sjeverne Amerike i južne Rusije samo ako se sagradi najkraća željeznička veza s Jadranskim morem i ako na njoj budu mogući što jeftiniji transport i što jednostavnija manipulacija robom. Osvrnuo se i na željezničku liniju Sisak — Zidani Most (koja je tada bila pred završetkom izgradnje) kao odvojak željeznice Beč — Trst i navodio je teške posljedice koje će za stanovništvo Vojne krajine imati njezino puštanje u promet. Naime, krajiško stanovništvo koje je živjelo uz Jozefinu i bavilo se tranzitnom trgovinom izgubit će važan izvor prihoda, a u bijedu će zapasti i stanovništvo Primorja, dok će najveće koristi imati luka Trst. Rijeka neće pretrpjeti tolike štete od navedene željeznice kao Senj, jer ona ima odlične predispozicije za razvoj trgovine, ali zbog blizine Trsta neće se moći razviti u veliku luku. I izvoz drveta iz krajiških šuma pretrpjet će štetu, a ono će moći biti konkurentno samo ako Ministarstvo rata snizi pristojbe na drvo i što prije sagradi priključak na željeznicu Sisak — Zidani Most. Istaknuo je i stratešku važnost željeznice koja bi krajiškim teritorijem išla do Senja.⁵⁰ Upo-

49 To je potvrdio u svojoj autobiografiji: »Meine Studien galten vor Allem, dem englischen Bedarf an Cerealien, dem Bedarf an Bordonalien in Südfrankreich, dem Handel von Odessa und Triest, der Differenz zwischen den Tarifen zur See und per Bahn, den Kosten des Seeweges nach Triest und insbesondere den möglichen Veränderungen des Zenger Hafens und der Erweiterung der Stadt gegen Westen und Norden sowie der Beschaffung des Wassers.« Vaniček, *Ein arbeitsames Leben*, 32.

50 V., »Zengg, 3. Mai. [Handelsbewegung im April. Die Folgen der Sissek — Steinbrücker Eisenbahn.]«, *AZ*, god. 37, br. 105 (7. 5. 1862), 365; V., »Zengg, 9. Februar«, *AZ*, god. 38, br. 35 (13. 2. 1862); V., »Zengg, 18. Jänner. [Bontour's Broschüre. Eine kürzere Verbindung Ungarn's mit der

zoravao je i na opasnost od potencijalnog monopola vlasnika željeznice Beč — Trst i naglašavao potrebu izgradnje konkurentске pruge koja bi predstavljala najkraću poveznicu između Podunavlja (odnosno plodnih područja uz Crno more) i Jadrana.⁵¹ Zbog navedenoga je neprestano isticao potrebu da se podunavsko–jadranska željeznica izgradi najkraćom i najjeftinijom trasom, a ta bi išla preko teritorija Vojne krajine i završavala u Senju. Pratio je i informirao javnost o svim fazama u pripremi izgradnje spomenute pruge, a osobito je pomno pratio sva zbivanja vezana uz prugu Karlovac — Senj.⁵²

S pitanjem izgradnje podunavsko–jadranske željeznice tijesno je povezivao perspektive gospodarskog razvoja Senja. U nizu članaka isticao je komparativne prednosti luke Senj u odnosu na Rijeku — manja udaljenost od Karlovca, ali i najkraći izlaz na Jadransko more, ne samo iz plodnog bazena uz Dunav i Tisu te Srijema, nego i iz južnoruskih krajeva, postojanje velikih nenatkrivenih skladišnih prostora i natkrivenih skladišta na mjestu koje je izloženo buri, pa ta skladišta pružaju i zaklon brodovima u luci; postoje gotovi planovi za proširenje luke; zbog položaja dokova, dubine luke i sidrišta senjska luka sigurna je za uplovljavanje neovisno o veličini brodova, unatoč tomu što je izložena buri, tramontani i jugu; utovar i istovar robe obavljaju se dvostruko brže u odnosu na riječku luku; Senj ima pomorsku trgovinu s dugom tradicijom, manje lučke troškove i zaleđe bogato prirodnim resursima, napose šumama.⁵³ O važnosti buduće željeznice za gospodarski razvoj Hrvatske posredno svjedoči i činjenica da se između Rijeke i Senja putem tiska, a također i u političkim i gospodarskim krugovima, vodila žestoka borba i da je Senj pritom često bio žrtva različitih objeda: tvrdilo se da je tijekom zimskih mjeseci gotovo nemoguće uplovljavanje u senjsku luku zbog bure koja je tako snažna da se ljudi mogu kretati jedino četveronoške, da u Senju nema dovoljno prostora za izgradnju željezničkog kolodvora i drugih potrebnih zgrada, niti dovoljno pitke vode. Takve objede Vaniček je energično demantirao i upozoravao na činjenicu da i Rijeka i Trst imaju jednake probleme zbog bure i juga kao i Senj, koji ima dovoljno pitke vode i za znat-

Adria. Hafenpunkt Zengg. Eisenbahn.]«, *AZ*, god. 37, br. 16 (21. 1. 1862), 53; V., »Zengg, 14. April. [Dem D-Korrespondenten in Fiume. Unser national-ökonomisches Programm.]«, *AZ*, god. 37, br. 90 (18. 4. 1862), 309; V., »Zengg, 31. Jänner«, *AZ*, god. 38, br. 28 (5. 2. 1863).

51 V., »Zengg, 6. Juli. [Die Triester Opposition und die Dringlichkeit einer Konkurrenzbahn.]«, *AZ*, god. 37, br. 159 (12. 7. 1862), 567.

52 V., »Zengg, 12. März«, *AZ*, god. 38, br. 66 (21. 3. 1863); V., »Zengg, 4. Mai«, *AZ*, god. 38, br. 106 (9. 5. 1863).

53 V., »Die bestrittene Sicherheit des Zengger Hafens.«, *AZ*, god. 37, br. 32 (8. 2. 1862), 107; V., »Zengg, 22. Februar. [Die Existenz- und Zukunftsfrage Fiumes und Zenggs.]«, *AZ*, god. 37, br. 48 (27. 2. 1862), 157; V., »Zengg, 16. September«, *AZ*, god. 37, br. 216 (20. 9. 1862), 765.

no veći broj stanovnika (a to je potkrijepio i činjenicom da su u Senju tada radile dvije pivovare), da Rijeka ima odlične preduvjete za razvoj industrije i da njezin opstanak ne ovisi o izgradnji željeznice, dok je pomorska trgovina i s njom povezana željeznica jedina mogućnost za gospodarski razvoj Senja, ali i njegova šireg zaleđa. Pod zaleđem Senja Vaniček podrazumijeva cijelu Vojnu krajinu, a osobito bliže pukovnije, Slunjsku, Otočku, Ogulinsku i Ličku. Tvrdio je da bi Rijeka i njezina šira okolica mogle imati koristi od željeznice Karlovac – Senj, osobito ako bi se više ulagalo u razvoj industrije u Rijeci, dok bi željeznica Karlovac – Rijeka upropastila i Senj i dijelove Vojne krajine koji gravitiraju prema njemu. Istaknuo je i veliku vojno–stratešku ulogu željeznice do Senja, jer bi služila za brzi transport vojnih postrojbi.⁵⁴ U kontekstu zagovaranja interesa Senja kao potencijalne krajnje točke podunavsko–jadranske željeznice i važne izvozne luke treba promatrati i činjenicu da je tijekom 1862. i 1863., odnosno dok je živio i radio u Senju, Franz Vaniček svaki mjesec na temelju službenih izvora izvještavao o trgovačkom prometu luke u Senju, katkad je uz broj i nosivost brodova koji su uplovili i isplovili iz luke Senj navodio i vrstu te vrijednost robe koju su prevozili. Svoju je motivaciju obrazložio mišlju da je dužnost svakog patriota boriti se za interese Vojne krajine, kojoj je za daljnji napredak bila potrebna željeznica, a njezina prirodna krajnja točka trebala bi biti luka Senj.⁵⁵

Analizom Vaničevih članaka o željezničkom pitanju stječe se dojam da je pozorno pratio novine iz raznih dijelova Habsburške Monarhije na njemačkom, talijanskom i hrvatskom jeziku i reagirao je na svaki članak o željeznici od Karlovca do mora i na svaku kritiku luke Senj, često ih nazivajući objedama.⁵⁶ Za sebe je tvrdio da je nepristran, što je tek djelomično točno.

54 F. Vk., »Zengg, 5. Februar. (Handelsbewegung zur Zeit der Borastürme.)«, *AZ*, god. 37, br. 34 (11. 2. 1862), 113; V., »Zengg, 22. Februar«, *AZ*; V., »Zengg, 29. April«, *AZ*, god. 38, br. 103 (6. 5. 1863); V., »Zengg, 25. August«, *AZ*, god. 38, br. 195 (28. 8. 1863).

55 F. Vk., »Zengg, 5. Februar«, *AZ*; V., »Zengg, 6. März [Wichtigkeit einer meteorologischen Station in Zengg. Handelsbewegung unseres Hafens im Februar. Rückkunft unserer Eisenbahn–Deputation.]«, *AZ*, god. 37, br. 58 (11. 3. 1862), 195; V., »Zengg, 3. Mai. [Handelsbewegung im April. Die Folgen der Sissek – Steinbrücker Eisenbahn.]«, *AZ*, god. 37, br. 105 (7. 5. 1862), 365. V., »Zengg, 17. Juli«, *AZ*, god. 37, br. 167 (22. 7. 1862), 597; V., »Zengg, 10. September«, *AZ*, god. 37, br. 210 (13. 9. 1862), 745; V., »Zengg, 9. Oktober«, *AZ*, god. 37, br. 235 (13. 10. 1862), 833; V., »Zengg, 11. Nov.«, *AZ*, god. 37, br. 263 (15. 11. 1862), 931; V., »Zengg, 31. Mai«, *AZ*, god. 38, br. 125 (3. 6. 1863); Fr. Vaniček, »Tergovina senjske luke od g. 1855. do g. 1861.«, *NN*, god. 28, br. 9 (13. 1. 1862), 23.

56 Navest ću nekoliko primjera novinskih tekstova u kojima je Vaniček reagirao na članke drugih autora ili na stručna mišljenja pojedinih institucija o željezničkom pitanju u Hrvatskoj: V., »Zengg, 18. Jänner«, *AZ*; V., »Zengg, 14. April«, *AZ*; V., »Zengg, 18. Mai.«, *AZ*, god. 37, br. 119 (23. 5. 1862), 413; V., »Zengg, 19. Mai.«, *AZ*, god. 37, br. 120 (24. 5. 1862), 417; V., »Zum Artikel ‚die einzige, wahre, echt kroatische Eisenbahn‘«, *AZ*, god. 37, br. 224 (30. 9. 1862), 793 i br. 225 (1. 10. 1862), 797; V., »Zengg, 28. Oktober. [Schlußworte zu Herrn Joanellis echt kroatischen Eisenbahn.]«, *AZ*, god. 37, br. 251

Naime, premda je vlastite teze racionalno argumentirao, a gospodarske probleme i perspektive razvoja sagledavao u širem gospodarskom i političkom kontekstu, pri čemu je pokazivao zavidno poznavanje ekonomije, katkad se, pišući o Senju, ipak nije uspio izdići iznad lokal-patriotskog diskursa. Zago-varajući najkraću trasu podunavsko-jadranske željeznice navodio je brojne i racionalno utemeljene ekonomske argumente i stavljao ih u širi gospodar-ski kontekst Habsburške Monarhije, ali i svjetske trgovine, pritom potpuno zanemarujući političke interese dvaju političkih središta Monarhije — Beča i Pešte — koji su se u realizaciji projekata željezničke infrastrukture u Hrvat-skoj pokazali mnogo važnijima od ekonomskih.

4. Franz Vaniček o hrvatskome školstvu

Polazeći od teze o potrebi očuvanja Vojne krajine kao posebne upravno-teritorijalne jedinice, Vaniček je ustrajno zagovarao uzdizanje gimnazije u Vinkovcima na viši rang, odnosno njezino pretvaranje u osmogodišnju višu gimnaziju.⁵⁷ Zahtjev je argumentirao, između ostaloga, usporedbom broja viših gimnazija u Češkoj, Moravskoj i Šleziji u korelaciji s brojem stanovni-ka i površinom.⁵⁸ Hvalio je nastojanja Ministarstva rata i Ministarstva pro-svjete oko uređenja vinkovačke gimnazije i njezina opremanja nastavnim sredstvima i pomagalicama u skladu s tadašnjim pedagoškim standardima te oko angažiranja kvalitetnog učiteljskog kadra u cilju podizanja kvalitete nastave.⁵⁹ Iz tih je pozicija odbijao kritike onih koji su se protivili pretvaranju vinkovačke gimnazije u višu gimnaziju jer su zbog blizine osječke više gi-mnazije smatrali da gimnazija u Vinkovcima neće imati dovoljno učenika ili su držali da bi bilo korisnije u Vinkovcima osnovati višu realku ili trgovačku školu. Argumentirano je tvrdio da je viša gimnazija u Vinkovcima potrebna kao središte za školovanje budućeg činovničkog i učiteljskog kadra Vojne

(31. 10. 1862), 887; V., »Zengg, 9. September.«, *AZ*, god. 37, br. 261 (13. 9. 1862), 923 i br. 262 (14. 9. 1862), 927; V., »Zengg, 12. Nov.«, *AZ*, god. 37, br. 264 (17. 11. 1862), 936; V., »Zengg, 6. Jänner«, *AZ*, god. 38, br. 7 (10. 1. 1863) i br. 8 (12. 1. 1863); V., »Zengg, 29. April«, *AZ*; V., »Zengg, 24. Mai«, *AZ*, god. 38, br. 119 (27. 5. 1863); V., »Zengg, 1. Juni«, *AZ*, god. 38, br. 127 (6. 6. 1863); V., »Rakovac, 22. Oktober«, *AZ*, god. 38, br. 243 (24. 10. 1863).

57 Vladarevom odlukom od 5. rujna 1851. gimnazija u Vinkovcima pretvorena je u višu gimnaziju. Do 1853. nastava je uglavnom bila na latinskom jeziku, a nakon toga isključivo na njemačkom do 1868. godine, kada se počeo uvoditi hrvatski kao nastavni jezik. O tome v. Rudolf Horvat, *Slavonija I*. (Zagreb, 1936), 28–31 i tekst Sanje Lazanin u ovome zborniku.

58 [Simbol kruga s točkom u sredini], »Vinkovce, 25. August«, *AZ*, god. 26, br. 201 (2. 9. 1851), 525.

59 [Simbol kruga s točkom u sredini], »Vinkovce, 20. Jän.«, *AZ*, god. 26, br. 20 (25. 1. 1851), 49; ♀, »Vin-kovce, 16. August.«, *AZ*, god. 27, br. 191 (21. 8. 1852), 569–570; ♀, »Vinkovce, 25. Sept.«, *AZ*, god. 27, br. 232 (9. 10. 1852), 711.

krajine, smatrao je da niža gimnazija može zamijeniti realku, a trgovačku bi školu bilo bolje osnovati u nekom od trgovačkih središta Krajine (Zemunu, Pančevu, Karlovcu ili Sisku). Zastupao je stajalište da je zadaća svakog domoljuba u okviru svojih mogućnosti sudjelovati u angažiranju kvalitetnih učitelja, jer tada školama neće nedostajati učenika, a kritike da vinkovačka gimnazija zbog slabije kvalitete učiteljskog kadra ima manje učenika od drugih gimnazija u Civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji odbacivao je, navodeći kao razlog tomu veću strogost profesora u vinkovačkoj gimnaziji i više kriterije u ocjenjivanju znanja. Kao dodatan argument kojim je opravdavao osnivanje više gimnazije u Vinkovcima iznosio je mišljenje da Vojna krajina kao posebna krunovina (takav je status dobila Oktroiranim ustavom iz 1849. godine)⁶⁰ ima pravo na ravnopravnost s drugim krunovinama u pogledu obrazovnih institucija.⁶¹ Odbacivao je kritike da vinkovačka gimnazija provodi germanizaciju i nastojanja »slavensko-demokratskih partizana« koji su u svojoj »južnoslavenskoj fantaziji« gimnaziju htjeli premjestiti u Brod na Savi, misleći da bi tamo u većem broju dolazila mladež iz Bosne. Kao protuargumente je naveo da je angažiran veći broj kvalitetnih domaćih učitelja i da se nastava iz nekih predmeta izvodi na narodnom jeziku te da u posljednje vrijeme Srbi, a osobito pravoslavno svećenstvo, šalju svoju djecu u glavnu školu i gimnaziju u Vinkovce.⁶²

Vaniček je pisao i o drugim obrazovnim ustanovama. Smatrao je da je matematika iznimno važna za stjecanje formalnog obrazovanja i zato je pozdravio reorganizaciju i ponovno oživljavanje nastave u matematičkoj školi u Vinkovcima, koji bi mogli imati veliku praktičnu korist za obrazovni sustav u Vojnoj krajini.⁶³ Komentirajući članak u br. 85 *Narodnih novina* u kojemu autor piše o načinu obrazovanja kvalitetnih činovnika, Vaniček se slaže s tezom da srednje škole imaju važnu ulogu u obrazovanju kvalitetnih činovnika, ali smatra da isključiva odgovornost za to nije na njima. Na temelju svog višegodišnjeg iskustva ističe važnu ulogu obitelji u obrazovanju djece i tvrdi da obitelj katkad može čak i zakočiti obrazovni proces koji provodi škola. U njemu suvremeno vrijeme, kad otac obitelji mora zarađivati da bi zadovoljio sve veće materijalne potrebe obitelji, veliku ulogu u odgoju

60 Wilhelm Brauner, »Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918«, u: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band VII, Verfassung und Parlamentarismus, 1. Teilband, Verfassungsrecht, Verfassungswirklichkeit, zentrale Repräsentativkörperschaften*, ur. Helmut Rumpler i Peter Urbanitsch (Wien, 2000), 69–237, osobito 120–128.

61 [Simbol kruga s točkom u sredini], »Vinkovce, 5. Febr.«, *AZ*, god. 26, br. 35 (12. 2. 1851), 93.

62 [Simbol kruga s točkom u sredini], »Vinkovce, 22. März.«, *AZ*, god. 26, br. 71 (27. 3. 1851), 189.

63 [Simbol kruga s točkom u sredini], »Vinkovce, 14. Sept.«, *AZ*, god. 26, br. 213 (17. 9. 1851), 601.

i obrazovanju djece imaju majke. Vaniček postavlja pitanje jesu li buduće majke tijekom nižeg i srednjeg obrazovanja stekle potrebna znanja i vještine za odgoj djece. Negativan odgovor može se razabrati iz njegove tvrdnje da u Zagrebu postoji dobro organizirana viša djevojačka škola u kojoj se čak uči kemija, ali ne podučavaju se pedagogija i psihologija. Na selu je situacija još gora, a kao gorući problem autor ističe nedostatak sposobnih i požrtvovnih učiteljica. Svoju tvrdnju o velikom utjecaju obitelji na obrazovni proces potkrepljuje primjerom brzog napretka u obrazovanju židovske djece, a uzrok vidi u tomu što židovske obitelji mnogo polažu na pažljiv kućni odgoj i kvalitetno obrazovanje.⁶⁴

Vrlo su zanimljivi njegovi članci u kojima je pisao o obrazovanju djevojaka. Polazeći od teza da je dobro uređena obitelj temelj uređene države te da majka ima iznimno važnu ulogu u odgoju i obrazovanju djece, jer upravo ona usađuje djeci prve klice obrazovanja, Franz Vaniček je smatrao dužnošću države da se pobrine za odgovarajuće obrazovanje djevojaka. I on je ženski identitet, sukladno tada prevladavajućim shvaćanjima, definirao kao ispunjenje uloge supruge, majke i domaćice. Za razliku od većine svojih suvremenika, nije u prvi plan stavljao disciplinirajuću ulogu škole, koja je trebala proizvoditi šutljive, skromne, pobožne, pokorne i radine djevojke,⁶⁵ nego je zagovarao racionalno više obrazovanje djevojaka sukladno potrebama vremena, koje će im omogućiti stjecanje potrebnih znanja i vještina za kvalitetno obavljanje uloge majke, supruge i domaćice. Naime, smatrao je da u njemu suvremenom vremenu zbog gotovo cjelodnevnog angažiranja oca obitelji na osiguravanju materijalnih preduvjeta za zadovoljenje različitih potreba obitelji žena dobiva još veću ulogu, ali i odgovornost u odgoju i pružanju prvih obrazovnih temelja djeci te u štedljivom vođenju domaćinstva. Prema njegovu mišljenju, poželjno je da žena stekne racionalno više, ali ne i pretjerano visoko obrazovanje,⁶⁶ nego svrhovito obrazovanje primjerenom vremenu, da stekne potrebne vještine za razumno vođenje domaćinstva

64 V-k, »Einige Worte über Mittelschulen in Bezug auf die unsrigen«, *AZ*, god. 49, br. 96 (28. 4. 1874).

65 Detaljnije o glavnim ciljevima i provedbenim praksama u obrazovanju djevojaka u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća usp. Dinko Župan, *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Bansknoj Hrvatskoj (1868–1918)* (Slavonski Brod, 2014), 47–140; Isti, »Uzor–djevojke: obrazovanje žena u Bansknoj Hrvatskoj tijekom druge polovine 19. st.«, *Časopis za suvremenu povijest* XXXIII/2 (2001), 436–452; Emerik Munjiza, »Napredak o odgoju djevojčica u obveznom hrvatskom školstvu druge polovine XIX. stoljeća«, *Napredak* CLIII/2 (2012), 279–292.

66 Pozdravljajući odluku zagrebačkog gradskog zastupstva o osnivanju više škole za djevojke sa šest razreda, istaknuo je da bi pri izradi nastavnog plana trebalo paziti da djevojke dobiju »eine gesunde, kräftige, geistige Nahrung, keine Ueberbildung! Nichts wäre verderblicher, als Vertrocknung der Mädchenherzen durch anspruchvolles Gelehrtenthum!« V., »Zengg, 23. November«, *AZ*, god. 37, br. 273 (27. 11. 1862), 969.

i slobodniji pogled na svijet te da razvije bogatiji duhovni život, kako bi stečena znanja i vještine u sinergiji sa suprugom mogla oživotvoriti u obitelji kao supruga i majka.⁶⁷

5. Vaniček kao publicist

Vaničekove novinske članke karakterizirala su sljedeća obilježja: logično i pregledno strukturirani tekst; racionalna i relevantna argumentacija; opširno elaboriranje teme, ali bez nepotrebnih ponavljanja; odlično poznavanje problematike o kojoj piše i njezino sagledavanje u širem kontekstu; njegovi su tekstovi najčešće napisani na temelju arhivskih izvora i/ili statističkih podataka službene provenijencije pa se zapravo radi o stručnim i stručno-popularnim tekstovima; u polemikama je zadržavao profesionalan i neutralan ton, odnosno, za razliku od svojih oponenta u polemikama, iznimno se rijetko spuštao na osobnu razinu. Stoga Vaničekove novinske tekstove u zagrebačkim listovima možemo svrstati među kvalitetnija ostvarenja hrvatske publicistike druge polovice 19. stoljeća. Svojim je člancima sudjelovao u raspravama o tada aktualnim različitim gospodarskim i društvenim pitanjima, sagledavajući ih u širem kontekstu od većine svojih suvremenika, pridonosio je otvaranju novih tema u hrvatskoj javnosti, a osobito njezinu senzibiliziranju za probleme gospodarskog razvoja Vojne krajine i života njezinih stanovnika.

Sažetak

Publicistička aktivnost Franza Vaničeka u zagrebačkim listovima

U radu se analizira Vaničekova publicistička aktivnost u zagrebačkim listovima od 1848. godine do sredine sedamdesetih godina 19. stoljeća (nakon toga više je pisao za osječke listove). Članci su mu objavljeni u uglednim zagrebačkim listovima *Agrarmer Zeitungu*, *Narodnim novinama* i *Pozoru/Obzoru*, koji su tada bili hrvatske novine s najvećom nakladom, a napisani su njemačkim ili hrvatskim jezikom. Najčešće je obrađivao teme vezane za Vojnu krajinu: na temelju izvornog materijala prikazivao je pojedine događaje iz političke povijesti, analizirao je društvene i ekonomske odnose u krajiškom društvu. Osim toga, objavljivao je etnografske prikaze pojedinih dijelova Habsburške Monarhije i ovdje stavljajući naglasak na Vojnu krajinu, pisao

67 V., »Zengg, 23. November«, 969; V., »Rakovac, 28. November«, *AZ*, god. 38, br. 275 (1. 12. 1863).

je o različitim aspektima hrvatskoga gospodarstva, osobito o problemima i mogućnostima razvoja trgovine, izgradnji prometne infrastrukture, ponajprije željeznice Senj-Karlovac-Vinkovci-Zemun i proširenju luke u Senju, pri čemu je hrvatsko gospodarstvo promatrao u širem kontekstu ekonomije Habsburške Monarhije. Pisao je i o hrvatskom školstvu, osobito o gimnaziji u Vinkovcima i o obrazovanju djevojaka u skladu s tada uobičajenim standardima. Svojim je člancima pridonosio otvaranju novih tema u hrvatskoj javnosti, a osobito tema vezanih za perspektive gospodarskog napretka i pridonio je senzibiliziranju javnosti za probleme Vojne krajine i života njezinih stanovnika.

Summary

Publicist activity of Franz Vaniček in Zagreb-based newspapers

Franz Vaniček published intensively in the period from mid-1830s to early 1890s. During his sixty years of publicist activity he contributed to a number of Austrian, Czech and Croatian papers. This paper deals with Vaniček's publicist activity in Zagreb's papers between 1848 and the late 1870s (after which he wrote more for Osijek-based papers). His articles were published in distinguished Zagreb papers *Agramer Zeitung*, *Narodne novine* and *Pozor/ Obzor*, Croatian papers with the highest circulation of the time, and they were written in German or Croatian. He mostly wrote about topics associated with the Military Frontier, discussing events from political history based on original sources and analysing social and economic relations in the Frontier's society. He also published ethnographic reports about parts of the Habsburg Monarchy, again laying an emphasis on the Military Frontier. He wrote about different aspects of Croatian economy, especially about the problems and opportunities for trade development, the development of transport infrastructure (railway line Senj-Karlovac-Vinkovci-Zemun, expansion of the port of Senj, construction of the Vukovar-Jaruge canal), and the development of agriculture, also warning about the rise of the new social class, the workers. He also wrote about the Croatian education system, especially the Gymnasium in Vinkovci and education of girls according to the standards of the epoch. He was persistently standing up for the preservation of the Monarchy's unity during the revolutionary years 1848–1849. In accordance with customary journalist practices of the time, he published his articles signed with his name and surname, with the acronym V-k. or V-K., or anonymously with a geographical reference (»from Srijem«, »from the Military Frontier«, »from the Vuka« and so on). His articles contributed to the opening of new topics in the Croatian public, especially to raised awareness about the issues of the Military Frontier and the everyday life of its inhabitants.